

**ПОЗНАЧЕННЯ ЗОЛОТИХ МОНЕТ У
МОЛДОВО-БУКОВИНСЬКИХ ДОКУМЕНТАХ
КІНЦЯ XVI – XVII ст.
(РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ)**

З XIII ст. грошовий обіг Європи був інтенсифікований подальшим економічним розвитком та потребами міжнародної торгівлі, для задовільнення яких почали надходити перспективніші золоті монети: флорентійські флорини (3,537 г), венеційські дукати та генуезькі цехіни, угорські флорини (з 1325 р.), турецькі алтуни Мухаммада (з 1378 р. з тур. “золотий”) (3,43 г 800–995 проби)¹. Як доводиться у нашій попередній праці², ці монети отримували з 1402 по 1570-ті рр. відповідні позначення: “злати” (з 1430-х рр.), “злати угорскии (черьлении)” (з 1412 р.), “злати татарскии” (з 1446 р.), “злотии турецькии” (1452-1470-ті рр.) чи floŕin heidnisch (1540-і рр.). Продовжуючи розпочате дослідження, проаналізуємо основні випадки слововживання відповідних термінів у пізніших пам’ятках 1570–1670-х рр., що відносяться, за авторською класифікацією, до “періода таляра” (1570-1670)¹, розглянемо купівельну спроможність монет, які приховуються за цими назвами, та порівняємо їх для орієнтовного визначення монетного курсу.

Золота монета стала у Молдові та в Україні 1570-1670 рр. найвищим еквівалентом вартості та найавторитетнішим платіжним засобом у час середньовіччя. Тому в українських актових записах цього періоду звично зустрічається позначення “флорин” та “червоньи золотьи”, часто з епітетом минулого XV ст. “угорскии”, який вказував на високу якість монетного золота², а в скарбах домінують золоті монети Сілезії, Австрії та Речі Посполитої, а пізніше Нідерландів. Що ж до Молдови та Буковини, то вони знаходилися, орієнтовно, з 1538 р. у васальній залежності від Туреччини, яка вимагала оплати хараджу та пешкешу (подушного та султанського податків) золотою монетою³. В скарбах переважають австрійські та венеціанські дукати та зустрічаються турецькі золоті монети 700-800 проби Сулаймана II (1520-1566),

Селіма I (1566-1574) та Мурада I (1574-1595)⁴, а в актових документах цього періоду простежується більше позначень золотих монет: “златыи татарскыи”, “златыи червоныи угорскыи”, “златыи”, “угорскыи жолыи”, румун. “уг. галбін”, “галбін”.

Розглядаючи ужиток основних груп термінів за міжнародною та внутрішньомолдовською документацією, можна прийти до висновку, що господарська канцелярія при визначенні операцій на зовнішньому ринку користувалася назвами грошових одиниць відповідних країн, а на внутрішньому ринку використовувала певну систему стандартних монетних найменувань, визначення якої є предметом пропонованої статті.

Так, терміни в міжнародній документації цього періоду утворені переважно від різномовних основ. В німецькомовних джерелах звично з'являється **Tuggaten** в золоті, як, наприклад, у заповіті Петра IV Хромого від 10.05.1594 р. згадуються різні суми, наприклад, “8000 tausendt **Tuggaten** in Gold”⁵. В латиномовній документації панує **aureus**, **aurei** (лат. золотий)⁶. В листуванні з венеціанським банком згадують “**cecchini**”⁷. У контракті Георга Штефана від 5.09.1662 р. з віденським євреєм наводиться сума **Quindecim million florenorum**⁸, однак у міжнародних торгових договорах Молдови панує термін “**златый**” (або “галбені”)⁹. Звідси, в зарубіжному листуванні домінує назва монет країни-адресату, а в зовнішньомолдовській державній документації – нейтральний “златий” (часто з різними означеннями).

Що ж стосується внутрішньомолдовської документації, то в порівнянні з попереднім часом, у талярному періоді (1570–1670 рр.) **златыи татарскыи** (згадуваний з 1446 р.) ще з'являється в актових паперах кінця XVI–початку XVII ст., проте у значно менших обсягах. Сферою вжитку цього терміносполучення залишалися великі трансакції: купівля та продаж нерухомості. Так, у 1589 р. все село Кадубівці коштувало 1500 злат татарських (ЗТ)¹⁰, а 1/3 с.Юрківців продали у 1570 р. за 233 ЗТ¹¹. За нашими розрахунками вартості с. “Корльцьє”, у 1587 р.¹² 1 злат татарський міг гіпотетично дорівнювати не менше ніж 25 польським грошам, тобто був близьким до курсу львівського флорина або польського лічильного златого, і ніяк не відповідав курсовій вартості

угорського дуката в 56 – 60 польських грошів. Назва монети могла першопочатково співвідноситися із такими позначеннями золотих монет, які прибували через причорноморські, “татарські краї”, як венеціанський цехін, що втратив у 1402 р. 4 грани ваги, тобто до 12% своєї вартості¹³, чи низькоякісніший турецький алтун 800 проби та їх імітації¹⁴, що вимагає подальших документальних та скарбових підтверджень. Наприкінці XVI ст. “злат татарскыи” поступається в ужитку нейтральному терміну “златыи” (без означення): “златыи червоныи”, “злат пиньзи готових”, “злат сребрьныи”.

Поява інших означень (наприклад, **злат пиньзи готових**) показує, що розрахунок за купівлю 1/8 с.”Корльцьє” у 1597 р. відбувався наявними грішми, готівкою, і в т.ч. (але не обов'язково) золотими монетами на суму 283 золотих¹⁵. Ту ж інформацію при купівлі сіл, напевно, виражає термін **злат** (без означення): у 1594 р. 1/8 с.Бахринешти коштувала 120 злат¹⁶. Це, ймовірно, стосується і юридичної формули: “поставил соби фієріє у вистір (скарбницю) 12 – 24 злат”¹⁷. Третьою сферою вжитку терміна “злат” була сплата накладених податків та данини туркам з 1620-х рр. – “злата харачілуі (хараджу чи харачу)”. Господарі звично звільняли з 1620 по 1760 рр. жителів монастирських сіл від усіх податків у талярах, леях, галбінах за хату та “злата харачілуі”¹⁸.

З 1620-х рр. в документах фіксується алогічний термін **срібний злот**, тобто монета **злот**, карбована в **сріблі**. Так, наприклад, у 1622 р. 1/3 села Рогізна коштувала “40 злат сребрьных” (злоті де аржінт)¹⁹. Цим типом монет, ймовірно, був срібний імперський “гульден” (до нім. “золотий”) карбування 1601 – 1693 рр. Фрісландії та імперських міст Ембдена, Девентера та інших, вартістю в 28 стюверів та вагою в 19,2 г чи польський златовий таляр 1620 – 1623 рр (19 г X-лотової проби)²⁰. За своїм курсом ці монети у 1620-х рр. орієнтовно відповідали польському злоту в 30 грошів. Ймовірно, саме ці монети склали основу великого монетного скарбу з с.Боянчук Заставнівського району²¹.

В останньому двадцятиріччі XVI ст., поряд із “татарським злотим” та “злотим” (без означення), регулярно з'являються і починають домінувати в наявній документації позначення угорських золотих дукатів у різних

варіантах: “угорський злат” (відомий з другої пол. XV ст.), “угорський червений злат”, “угарський”; “угорський пиньзи”; скорочена форма “оуг” або “уг” (до укр.-книжнослов. “угорський”); “оугорський жолтий” та його румунський перекладний дублет: “уг галбн”, “галбін” (galbin). Як позначення високоякісної золотої монети — 3,55 г 988 проби²², угорські золоті дукати (спочатку у формі “червений”, а потім “жолтий”) поволи витісняють “татарські золоті” у транзакціях особливо великих розмірів — купівлі сіл.

Так, 30 березня 1575 р. за наявним буковинським документом, вперше з’являється скорочений термін уг (до уга(о)рський) жолтий за кольором металу: воєвода Петро Хромий відзначив, що село “Велький Кучюрул” відкуплене “ради чотире сот уг жолтих из монастирских пиньзи”²³. Крім того, угорський з’являється (частіше в скороченій формі уг, уги) в закладних та оподаткуванні і, в меншій мірі, при купівлі рухомості — рабів, коней тощо. У 1617 р. 6 коней коштували 200 уг²⁴. Господар Штефан Томша придбав для монастиря Солка 16 циган з їх сім’ями “ради чотир ста уги”²⁵. Проте звично в угах оцінювалась вартість сіл. Наприклад, у 1582 р. с. Драчинці коштувало 100 оуг (угів)²⁶. Цікаво, що в одному тексті можуть співіснувати повні та скорочені форми. У 1628 р. Гаврилаш, ворник нижньої землі, викупив собі село Южинець вище Ставчан, за 110 таларів срібних, однак “Боудилч або Задоуброука” “ради една сто оуги жолтих, а селищ Липник, что зовет Похрилюци что оу волост Черноуцскомоу... ради три стаа оугерских жолтих”²⁷. Повна форма угарський може з’являтися і без означення жолтий, тобто певні норми стосовно ужитку терміна відсутні. У 1615 р. с. Солка заплатили готівкою “три ста угарских и една купа сребрна — все пиньзи готови”²⁸.

Поряд з цим позначенням появляються релікти минулого. Сто “угарских добрих” коштує у 1642 частина села²⁹. У 1618 р. с. “Къжвїиї” придбали за 1000 угорських “злати червони”³⁰. Як і раніше (тобто з 1410-х рр.), златий червоний (угорський), з’являючись в описах великих покупок, характеризували до 1620-х рр. виключно високоякісні золоті монети. Так, у 1597 р. Єремія Могила придбав для монастиря Молдавиця село Го-

родник за 2000 “червени злати”³¹. Іншою сферою вжитку є опис торгових відносин зі Львовом³². Угорська золота монета, за наявними даними, наприкінці XV ст. мала курс, щонайменше на 12% вищий, ніж у “татарського золотого”³³.

Як бачимо, в буковинських документах угорські золоті дукати мають два відмінні типи означень кольору: старе означення “червений” (відоме з 1410-х рр.) та нове — “жолтий” (яке з’явилося, за нашими даними, з 1570-х рр.). Після 1620-х рр. нове означення для позначення високої якості металу практично витісняє старе “черв-лини”. Це має своє пояснення — вказівка на червоний колір металу була помилковою, оскільки чисте золото було жовтого кольору, а червоний колір з’являвся у нього лише з домішками міді.

Така помилка обумовлювалась тим, що давні римляни, що запозичили у греків слово *obrussa* для позначення процесу випробування золота вогнем, яким воно перевірялося на чистоту, пов’язали цей процес (за допомогою народної етимології) з латинським етимологічно непрозорим *russos* “червоний”. Звідти й виникла назва чистого золота *rubrum aurum* “чисте золото”, запозичена та закріплена в інших мовах Європи (див. укр. *червоне золото*, рос. *червонное золото*, нім. *rotes Gold*)³⁴, у т.ч. і книжно-слов’янською мовою офіційних документів Молдови. Перейменуванню міг і посприяти факт впровадження нових технологій для карбування угорських дукатів, що було викликано падінням видобутку золота у Кремніці з 313 кг (XV ст.) до 168 кг (початок XVI ст.)³⁵.

З утвердженням молдовського національного варіанта румунської мови у господарській канцелярії часів Василя Лупу термін “угорський жолтий” перекладається з 1630-х рр. як уг галбін (ug. galbin). Кожна із двох частин цієї термінологічної сполуки — чи скорочення уг, чи галбін — могли вживатися як разом³⁶, так і окремо.

Розглянемо вживання терміна галбін (galbin).

У румуномовних документах термін галбін з’являється з кількома характерними типами означень:

1) 445 “галбінів із золота” (де аур) мала вартість у 1652 р. половина села Малинці³⁷;

2) 40 “галбінів добрих” коштувала в 1643 р. прикраса з дорогоцінними каменями³⁸;

3) 180 “галбінів грішми добрими” оцінювалася 1/2 с.Тарнавки³⁹;

4) 285 “галбінів (готових) грошей” коштувало с.Борівці⁴⁰.

У першому та другому випадках мова йде, поза всяким сумнівом, про золоті монети, а третій та четвертий випадок не виключають можливості використання галбіна як лічильного позначення сукупності високоякісних срібних номіналів.

У 1650-х рр. “галбін” та “уг” ще продовжують сприйматися як одна й та сама золота монета. Так, Йордакій, великий пахарник (підчаший), заборгував 285 галбінів грішми готівкою, тому для відшкодування збитків він віддає с.Борівці “за ці 285 уг”. Іншим підтвердженням цьому може бути те, що Мирон Барновський придбав у 1620-х рр. с.Топорівці за 1000 уг, а за записом часів господаря Василя Лупу від 1652 р. с.Топорівці коштувало 1000 галбінів⁴¹. Особливості ужитку цих термінів засвідчує певну архаїчність терміна “уг”, що з’являється до 1670-х рр., як правило, у словянських грамотах. Однак молдовські літописці кінця XVII ст. (у т.ч. М.Костін), описуючи події початку XVII ст., з більшою охотою послуговуються молдовським терміном “галбін”⁴². Так, турецький султан Осман (II) пообіцяв платити під стінами Хотина (у час Хотинської війни 1621 р.) кожному козаку-перебіжчику по 50 золотих, але вони, “хоч і голодували цілими днями”, не здавалися і завдавали туркам та татарам багато незручностей. Тому султан пообіцяв за голову кожного забитого козака “бакшиш” по 50 галбінів. А татари, розповідає у 1680-х рр. Мирон Костін, ловили по землі Ляській (не оминаючи, мабуть, і сусідню Буковину) селян і приносили їх голови, щоб взяти гроші... “Перед наметами лежали гори селянських голів, названі козацькими”⁴³. Голову ж покійного господаря Молдови Каспера Граціані, який підтримував поляків, оцінили, однак, у 15 галбінів⁴⁴.

Розглядаючи пізніші випадки вживання цих термінів, можемо помітити їх певну часову та стильову диференціацію. Якщо в державній документації термін **уг** (**ug**), а іноді **уг галбін**, практично перестає вживатися наприкінці XVII ст., то в літописах він ще з’являється при описі

встановлених податків у 1680 – 1730-х рр. З 1700-х рр. у державній податковій системі, за літописними згадками, переважно вживається **галбін** (**galban**), який остаточно утверджується у 1730-х рр. Співвідношення цих термінів, їх грошовий курс, поза сумнівом, має стати предметом наступних досліджень.

Як бачимо, надлишковість терміносистеми у 1570 – 1670-х рр. привела до боротьби синонімічних дублетів, внаслідок якої в цьому періоді кількісно скоротився склад групи. Завдяки утвердженню в державній канцелярії (з кінця 1630-х рр.) та в літописанні молдовського варіанта румунської мови наприкінці XVII ст., із п’яти взаємопов’язаних основних позначень золотої монети у мові офіційних документів купівлі-продажу залишилася лише опозиція двох термінів спільного походження **уг галбін**, які виштовхнули із терміносистеми застарілий термін “злат татарський” (у 1590-х рр.) і потіснили нейтральний термін “златий” (без означень) для позначення сукупності монет.

В основі перекладних термінів лежало книжно-слов’янське **угорський жолтый** (скорочена форма **уг. жолтый**), що позначало угорські золоті флорини та згодом, в результаті перекладної функціональної поліномінації, було перенесено на позначення золотої монети взагалі. Першу половину терміна **уг галбін** в одних випадках залишали без означень (**уг**). Це романізоване скорочення **уг** (із церковно-слов. “угорський”) використовувалась (до 1670-х рр. у канцелярії, до 1730-х рр. в літописах) для позначення усталених звичаєвих податків, що додатково підтверджує висновок про архаїчність юридично-податкового канцеляриту. Друга половина терміна, відокремившись від першої, у перекладі на румунську **галбін** (з рум. “жовтий, золотий”) позначала конкретну монету – золотий дукат. Етимологічна прозорість терміна та можливість смислових перенесень на позначення різноманітних (а не лише угорських, див. **уг**) золотих монет (поряд з утвердженням у державній канцелярії та в літописанні молдовського варіанта румунської мови з кінця 1630-х рр.) забезпечувала **галбіну** в майбутньому перемогу у конкурентній боротьбі синонімів.

ПОСИЛАННЯ

- 1.Зварич В.В. Нумизматический словарь. – Изд.3 дополн. – Львов: Вища школа, 1978. – С.71; Grierson Ph. Monnaies du Moyen Age. – Fribourg: Office de Livre, 1976. – С.267 – 268.
- 2.Огуй О.Д. Позначення золотих монет у молдово-буковинських документах XIV–XVI ст. (проблема татарських золотих) // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Зб. наук. пр. – Чернівці: Золоті литаври, 2000. – Том. 2. – С.153 – 163.
- 3.Огуй О.Д. Монетно-лічильні найменування на Буковині та в Молдові в кінці 14 – першій третині 19 ст.: Проблема поліномінацій в адаптивних термінологічних системах. – Чернівці: Рута, 1997. – С.12.
- 4.Котляр М.Ф. Нариси історії обігу й лічби монет на Україні XIV– XVIII ст. – К.: Наукова думка, 1981.– С.82.
- 5.Kiritoescu C.C. Sistemul banesc al leului si precursorii lui. – Vol.1. – Bucuresti: Editura Academiei, 1964. – С.106.
- 6.Нудельман А.А. Топография кладов и находок единичных монет // Археологическая карта Молдавской ССР. 8 вып. – Кишинев.: Штиинца, 1976. – С.122; пор. Котляр М.Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму. – К.: Наукова думка, 1971.– С.137,146.
- 7.Hurmuzaki E. Documente privitoare la istoria romanilor. In 44 vol. – Vol.XI: 1517–1612. – Bucuresti, 1900. – С.441; див. ducati J.1592 y: Balan T. Documente bucovinene . – Vol.III: 1573–1520. – Cernaui, 1937. – С.24.
- 8.Hurmuzaki E. Op.cit. – Vol.II, 1: 1451–1575. – Bucuresti, 1891. – С.404.
- 9.Hurmuzaki E. – Op.cit. – Vol.V, 2: 1650–1699. – Bucuresti, 1886. – С.487.
- 10.Veress A.(ed) Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei ei Tarii Rombnesti.In 11 vol. – Vol.XI: 1661–1690. – Bucuresti, 1939. – С.25.
- 11.Codrescu T. Uricarul sau colectiunile de diferite acte care pot servi la istoria rombnolor. – Vol.I–XXV. – Iaci,1852–189; Vol.II. –1889. – С.286.
- 12.Balan T. Op. cit. – Vol.1:1507–1653. – Cernaui,1931. – С. 105.
- 13.Balan T. Op. cit. – Vol.II:1519–1662.–Cernaui,1934. – С.21.
- 14.Balan T. Op.cit. – Vol.1:1507–1653. –Cernaui,1931. – С.99; див. Огуй О.Д. Позначення... – С.153–163.
- 15.Grierson Ph. Op. cit. – С. 268.
- 16.Огуй О.Д. Монетно-лічильні... – С.59.
- 17.Balan T. Op. cit. – Vol.1:1507–1653. – Cernaui, 1931. – С.76.
- 18.Balan T. Op. cit. – Vol.II:1519–1662. – Cernaui, 1934. – С.50.
- 19.Balan T. Op. cit. – Vol.1:1507–1653. – Cernaui, 1931. – С.151.
- 20.Balan T. Op. cit. – Vol.III: 1573–1520. – Cernaui, 1937. – С.28–29; Balan T. Op. cit. – Vol.IV: 1720–1745. – Cernaui, 1938. – С.237.
- 21.Balan T. Op. cit. – Vol.1:1507–1653. – Cernaui,1931. – С.178.
- 22.Огуй О.Д. Монетно-лічильні найменування... – С.117.
- 23.Державний архів Чернівецької області. – Фонд 1 (Окружне управління Буковини). Опис I. – Спр. №3461. – Арк.1–12.
- 24.Максимов М.М. Вказ. тв. – С.51.
- 25.Balan T. Op. cit.. – Vol.1:1507–1653. – Cernaui, 1931. – С.70.
- 26.Там само. – С.167.
- 27.Там само. – С.153.
- 28.Там само. – С.85.
- 29.Balan T. Op. cit. – Vol.II:1519–1662. – Cernaui, 1934. – С.90–92.
- 30.Balan T. Op. cit. – Vol.1:1507–1653. – Cernaui, 1931. – С.158.
- 31.Молдавия в эпоху феодализма: Moldova on epoca feudalismului: Молдавские и славяно-молдавские грамоты и записи /Под ред. Л.В.Черепнина, П.В.Советова. Кишинев: Штиинца, 1961–1992. Т. IY: 1641–1660. – 1986. – С.60.
- 32.Balan T. Op. cit. – Vol.II:1519–1662.– Cernaui, 1934. – С.85.
- 33.Там само. – С.57.
- 34.Подградская Е.М. Торговые связи Молдавии со Львовом в XVI–XVII веках. – Кишинев: Изд. ЦК КП Молдавии, 1968. – С.103; 119; 145.
- 35.Огуй О.Д. Монетно-лічильні найменування... – С.37–38.
- 36.Коваль А.П. Пригоди слова. – К.: Рад. шк., 1985. – С.108.
- 37.Максимов М.М. Вказ тв. – С.52; Огуй О.Д. Монетно-лічильні найменування... – С.85.
- 38.Balan T. Op. cit. Op. cit. – Vol.II:1519–1662.–Cernaui, 1934. – С.105.
- 39.Там само. – С.137.
- 40.Там само. – С.141.
- 41.Balan T. Op. cit. – Vol.1:1507–1653. – С.210.
- 42.Balan T. Op. cit. – Vol.IV: 1720–1745. – С.184.
- 43.Balan T. Op. cit. – Vol.II:1519–1662. – С.160; пор. Молдавия в эпоху феодализма... – С.57–60.
- 44.Когьльнічану М.(публ.) Летописіциле църїї Молдовїї. – Том.1 –Іашїї,1852. – С.256; 162.
- 45.Там само. – С.250.
- 46.Комарницький С.І. Хотинська епопея (з історії Хотинської війни 1621 р.). – Чернівці: Золоті литаври, 2000. – С.157.

